

Δελτίο Κέντρου Μικρασιατικών Σπουδών

Τόμ. 7 (1988)

Eine Sprachlehre von der Hoden Pforte. Ein arabisch-persisch-griechischerbisches Gesprächslehrbuch vom Hofe des Sultans aus dem 15. Jahrhundert als Quelle für die Geschichte der serbischen Sprache. Mit Beiträgen von Tilman Berger, Christoph Correi

Οδυσσέας Λαμψίδης

doi: [10.12681/deltiokms.196](https://doi.org/10.12681/deltiokms.196)

Copyright © 2015, Οδυσσέας Λαμψίδης

Άδεια χρήσης [Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/).

Βιβλιογραφική αναφορά:

Λαμψίδης Ο. (1988). Eine Sprachlehre von der Hoden Pforte. Ein arabisch-persisch-griechischerbisches Gesprächslehrbuch vom Hofe des Sultans aus dem 15. Jahrhundert als Quelle für die Geschichte der serbischen Sprache. Mit Beiträgen von Tilman Berger, Christoph Correi. *Δελτίο Κέντρου Μικρασιατικών Σπουδών*, 7, 315–319. <https://doi.org/10.12681/deltiokms.196>

ΒΙΒΛΙΟΚΡΙΣΙΕΣ

Eine Sprachlehre von der Hohen Pforte. Ein arabisch-persisch-griechisch-serbisches Gesprächslehrbuch vom Hofe des Sultans aus dem 15. Jahrhundert als Quelle für die Geschichte der serbischen Sprache. Mit Beiträgen von Tilman Berger, Christoph Correll, Günther S. Henrich und Werner Lehfelddt. Herausgegeben von Werner Lehfelddt. Slavistische Forschungen Band 57. 367 σελ. + VIII. 17 σελ. φωτογραφίες χφφ. 76.- μάρκα Δυτ. Γερμανίας. Böhlau Verlag Köln Wien 1989.

Τὸ παρουσιαζόμενο βιβλίο ἔχει τὰ παρακάτω περιεχόμενα:

1. Πρόλογος.
2. Περιγραφή τοῦ χειρογράφου.
3. Χρονολόγηση τοῦ χειρογράφου.
4. Σημασία τοῦ χειρογράφου ὡς πηγῆς γιὰ τὴν ἔρευνα τῆς ἱστορίας τῆς σερβικῆς γλώσσας.
5. Γραφηματικὴ ἀνάλυση (μέθοδος, σερβικὸ κείμενο, ἑλληνικὸ κείμενο).
6. Τὸ κείμενο τοῦ χειρογράφου.
7. Ἐξέταση καθεμιᾶς ἀπὸ τὶς γλῶσσες τοῦ κειμένου [δὲν ἐμπεριέχεται παρόμοια ἐξέταση γιὰ τὸ ἑλληνικὸ κείμενο, διότι μελλοντικῶς θὰ δημοσιευθεῖ σὲ ἰδιαίτερο τόμο].
8. Εὐρετήριο τύπων τῶν σερβικῶν λέξεων.
9. Βιβλιογραφία.

Τὰ κεφάλαια 1, 2, 3, 4 καὶ 5 ἔχουν γραφεῖ ἀπὸ τὸν Werner Lehfelddt, ἔκτος ἀπὸ τὴν ἀνάλυση τοῦ ἑλληνικοῦ κειμένου (κεφ. 5), ὅπου τὴ γραφηματικὴ ἀνάλυση συγγράφει ὁ W. Lehfelddt μὲ τὸν Günther Henrich, ἐνῶ τὸ δεύτερο τμῆμα τῆς ἀναλύσεως μὲ τὰ στατιστικὰ στοιχεῖα συνθέτει μόνον ὁ G. Henrich. Τὸ κεφάλαιο 6 συνθέτουν, ἔκτος ἀπὸ τοὺς προαναφερθέντες, οἱ Christoph Correll καὶ Tilman Berger. Τέλος τὸ κεφάλαιο 7 συγγράφει κατὰ τὸ πρῶτο τμῆμα ὁ Chr. Correll, ἐνῶ κατὰ τὸ δεύτερο τμῆμα καθὼς καὶ τὸ εὐρετήριο τῶν λέξεων ὁ W. Lehfelddt.

Ἄπὸ τὸ 1936 εἶχε γίνε γνωστὸ ὅτι στὴ βιβλιοθήκη τῆς Ἁγίας Σοφίας στὴν Κωνσταντινούπολη ἦσαν κατατεθειμένα δύο χειρόγραφα, τὰ ὑπ' ἀρ. 4749 καὶ 4750, ποὺ περιεῖχαν κατὰ τὸν τίτλο «Λεξικόν» (lugat), κατὰ τὸ περιεχόμενο ὁμως σειρὰ διαλογικῶν φράσεων ποὺ ἀναφέρονταν σὲ ζητήματα τῆς ἀγορᾶς, τοῦ καιροῦ, τῶν ἐργασιῶν στοὺς ἀγρούς ἀλλὰ καὶ στίς ὑποχρεώσεις τῶν νέων ἀπέναντι στοὺς γονεῖς καὶ στοὺς δασκάλους τοὺς καθὼς καὶ στίς ὑποχρεώσεις τοὺς γιὰ τὴ μελέτη τοῦ κορανίου, τὴ φοίτηση στὰ τεμένη κ.ἄ.

Κατὰ τὸν Ahmed Caferoglu, τὸν πρῶτο ποὺ ὑπέδειξε καὶ ἐρευνήσε γενικὰ τὸ κείμενο τῶν χειρογράφων αὐτῶν (Revue Intern. des Études Balkaniques I-II (1936) 185-90), τὰ δύο χειρόγραφα εἶχαν ὁμοιο περιεχόμενο. Ἡ ἔρευνα ὁμως ἀπέδειξε, ὅπως καὶ στὸ παρουσιαζόμενο βιβλίον ἀναφέρεται (σ. 1-2), ὅτι τὸ χειρόγραφο 4749 δὲν εἶναι ὁμοιο πρὸς τὸ 4750, ἀλλὰ ἔχει διαφορῆς. Τὶς διαφορῆς αὐτῆς διαπιστώνουν οἱ μελετητῆς πασιδῆλως καὶ στὸ σερβικὸ ἰδίωμα, στὸ ὁποῖο μεταφράζονται οἱ ἀραβικῆς φράσεις καὶ τὸ ὁποῖο εἶναι στὸ κάθε χειρόγραφο διαφορετικόν.

Στὸ κείμενο τῶν χειρογράφων παρατίθενται φράσεις στὴν ἀραβικῆ, οἱ ὁποῖες μεταφέρονται στὴν περσικῆ, στὴν ἑλληνικῆ καὶ στὴ σερβικῆ μὲ καταγραφὴ διὰ τοῦ ἀραβικοῦ ἀλφαβήτου (σ. 2).

I. Τὸ βιβλίον (στὴν παρουσίᾳ ἐδῶ περιορίζομαι μόνον στὸ ἑλληνικὸ κείμενο καὶ στὰ σχόλιά του) ἀποσκοπεῖ ἰδίως, ὅπως καὶ στὸν τίτλον ἀναφέρεται, νὰ προβάλλῃ τὸ κείμενον στὴ σερβικῆ γλῶσσα ὡς πηγὴ γιὰ τὴν ἱστορίαν τῆς γλῶσσας αὐτῆς. Ὡστόσο περιέχει ὀρισμένες ὀλιγοσέλιδες διαπιστώσεις καὶ γιὰ τὰ ἑλληνικὰ τοῦ κειμένου αὐτοῦ, γραμμῆς ἀπὸ τὸν G. Hengich. Πιὸ κάτω θὰ ἤθελα νὰ ἐκθέσω εἰδικότερα μερικῆς παρατηρήσεις γιὰ τὸ ἑλληνικὸ κείμενον, οἱ ὁποῖες ἴσως —πολὺ πιθανόν— σὲ ὀρισμένα σημεῖα νὰ συμπιπτουν μὲ τὶς ἀπόψεις τοῦ G. Hengich, ὁ ὁποῖος, ὅπως γράφεται (σ. VII τοῦ Προλόγου), θὰ ἀπασχοληθῆ σὲ ἰδιαιτέρον μελέτημα μὲ τὸ ἑλληνικὸ κείμενον τοῦ χειρογράφου 4750.

Προηγουμένως ὁμως ἂς ἀναφέρουμε ὀρισμένα στοιχεῖα τῆς ταυτότητος γενικὰ τοῦ ἔργου. Πρόκειται, ὅπως εἶπαμε, γιὰ μιὰ μέθοδον —θὰ ἔλεγα ἐκμαθήσεως τῆς ἀραβικῆς γιὰ ὁμιλοῦντες τὴν περσικῆ ἢ τὴν ἑλληνικῆ ἢ τὴ σερβικῆ (σ. 2). Ὁ W. Lehfeldt, ὁ ὁποῖος καὶ ὡς εἰδικὸς σλαβολόγος ἐπεμελήθη τοῦ ὅλου βιβλίου, ἀναφέρει ὅτι ἡ μέθοδος αὐτῆ συνεγράφη πρὶν ἀπὸ τὸ 1512 (σ. 3 καὶ 16) [τότε, ὡς γνωστόν, κυβέρνησαν ὁ Μεχμέτ Β΄ καὶ ὁ Βαγιαζήτ Β΄] καί, λιαν πιθανῶς, γιὰ ἀξιωματούχους τοῦ ὀθωμανικοῦ κράτους, Σέρβους ἢ Ἑλληνας (ἀσφαλῶς ἐκμουσουλμανισθέντες) (σ. 3). Ὁ Caferoglu ὁμως (δ.π., σ. 187) ὑποστηρίζει ὅτι τὸ ἔργον ἐγράφη γιὰ τὸ σουλτάνον Μεχμέτ Β΄ ἢ γιὰ τοὺς πρίγκιπες του (σ. 11/12) [γνώμη, τὴν ὁποῖαν, ἐκτὸς ἀπὸ τὶς ἄλλες ἐνδείξεις καὶ τὰ ἄλλα ἐπιχειρήματα (οἱ σφραγίδες στὸ ἐξώφυλλον, τὸ πολυτελὲς τοῦ χειρογράφου κ.ἄ.), στηρίζει καὶ τὸ κείμενον τοῦ χειρογράφου, ὅπως μπορούμε νὰ διαπιστώσουμε ἀπὸ τὴν ἑλληνικὴ μετάφραση τοῦ ἀραβικοῦ κειμένου: 2α 1, 2, 3 «Εἶπεν ὁ ποιητῆς ταύτης τῆς βίβλου τῆς λογικῆς τῆς γεγυμνασμένης, δι' ἧς εὐλαλοῦσιν αἱ γλῶσσαι τῶν ἀρχομένων. Σύνεσον γοῦν αὐτὸ καὶ πρᾶξον κατ' αὐτὸ καὶ φύλαξον αὐτό, εὐφραδῆσεις κατ' αὐτό.» 39β 3, 4 «Μάθε, ὅσον δύνασαι, εἰ σαυτὸς βασιλεῦνι ἐθέλεις.»]

Στὸ σημεῖον αὐτὸ θέλω νὰ σημειώσω —καὶ ἐν σχέσει μὲ τὸ ἑλληνικὸ κείμενον τοῦ λεξικοῦ μας— ὅτι ὁ Μεχμέτ Β΄ διέταξε μετὰ τὴν ἄλωση τῆς Τραπεζούντας τὸ 1461 νὰ μετοικήσουν πλούσιες εὐγενεῖς οἰκογένειαι τοῦ

κατακτηθέντος κράτους τῶν Μεγάλων Κομνηνῶν ὅπως καὶ ὅλη ἡ βασιλικὴ οἰκογένεια στὴν Κωνσταντινούπολη. Μία κόρη, τὴ Μαρία, τὴν ἀποκληθεῖσα Γκιουλ Μπαχάρ, ὄρισε γιὰ σύζυγο τοῦ γιοῦ του Βαγιαζήτ, τοῦ μετέπειτα σουλτάνου. Τέκνο τῆς ἐνώσεως αὐτῆς ἦταν ὁ γιὸς τοῦ Βαγιαζήτ Σελήμ, ὁ ὁποῖος καὶ διαδέχθηκε τὸν πατέρα του.

Σημειῶν ἀκόμα ὅτι ὁ Βαγιαζήτ Β΄ ὡς διάδοχος διοικούσε τὴν περιοχὴ τοῦ Πόντου —Τραπεζούντας— καὶ τῆς Ἀμάσειας καὶ ὅτι τὸ ἴδιο ἔκανε καὶ ὁ διάδοχός του Σελήμ Α΄. Λέγεται μάλιστα ὅτι ἡ Μαρία ἔζησε μαζί με τὸ γιὸ της πολὺ καιρὸ στὴν Τραπεζούντα, ὅπου καὶ πράγματι πέθανε (τὸ 1505) καὶ ἐτάφη. Στὸ μανσுவεϊο τῆς ἐπιγραφῆς ἐνθυμίζει τὴν «μπανοῦι ροῦμ» (=δέσποινα Ἑλληνίς). (Μητροπολίτη Χρυσάνθου, *Ἡ Ἐκκλησία Τραπεζούντος*, 1936, σσ. 517/18, καὶ Ὁδ. Λαμψίδη, «Ἡ Τουρκοκρατία στὸ Μικρασιατικὸ Πόντο (1463-1922)», *Ἀρχεῖον Πόντου* 33 (1975/76), σσ. 166-68.)

Ὡς πρὸς τοὺς Τραπεζουντίους ποὺ μεταφέρθηκαν καὶ ἐγκαταστάθηκαν στὴν Κωνσταντινούπολη εἶναι γνωστὸ ὅτι εἶχαν μεγάλῃ δύναμη στὴ σουλτανικὴ ἀλλή καὶ ἐπηρεάζαν τὶς ἀποφάσεις τοῦ σουλτάνου. Παράδειγμα ἡ ἐγκατάσταση τοῦ Τραπεζουντίου μοναχοῦ Συμεῶν στὸν πατριαρχικὸ θρόνο (πατριάρχευσε τρεῖς φορές στὸ διάστημα 1466-1485). (Μητροπολίτη Χρυσάνθου, *ὁ.π.*, σσ. 525/26, καὶ Ὁδ. Λαμψίδη, *ὁ.π.*, σσ. 158/59.)

Τὰ παραπάνω ἰσχυροποιοῦν, κατὰ τὴ γνώμη μου, τὴν ἄποψη ὅτι τὸ πολυτελὲς χειρόγραφο τῆς Ἀγίας Σοφίας (σ. 12) φαίνεται ὅτι ἐγράφη πράγματι, ὅπως ὁ Saferoglu εἶχε σημειώσει, γιὰ τὸ σουλτάνο Μεχμέτ Β΄ ἢ γιὰ τοὺς γιούς του, καὶ εἰδικότερα γιὰ τὸν Βαγιαζήτ.

Γιὰ τὴν ἑλληνικὴ γλῶσσα ἦταν μεγάλο τὸ ἐνδιαφέρον καὶ τοῦ Μεχμέτ Β΄ καὶ τοῦ Βαγιαζήτ Β΄, ἀλλὰ καὶ τοῦ Σελήμ Α΄, τῶν δύο τελευταίων, διότι εἶχαν ἄμεσο σύνδεσμο μετὰ τὴ γλῶσσα αὐτὴ λόγω τῆς Γκιουλ Μπαχάρ.

II. Σὲ παλαιότερη μελέτη του στὸ περιοδικὸ *Glotta* 25 (1936), σσ. 159-66, ὁ Φ. Κουκουλὲς χρησιμοποιώντας πολλὰ παραδείγματα ὑποστήριξε τὴν ἄποψή του ὅτι ἔργα ποιητικά, βυζαντινὰ καὶ μεταβυζαντινὰ, «ὁ ἐρευνητὴς τότε μόνον ἐπιτρέπεται νὰ ἀποδίδῃ εἰς ὄρισμένον γλωσσικὸν ἰδίωμα ἐὰν ἔχη περὶ τοῦ ποιητοῦ ἱστορικὰς καὶ ἀσφαλεῖς πληροφορίας ἢ ἄλλας πειθαναγκάζουσας ἐνδείξεις».

Ἐντούτοις ὁ πειρασμὸς νὰ καθορισθεῖ τὸ γλωσσικὸ ἰδίωμα, στὸ ὁποῖο ἐγράφη τὸ ἑλληνικὸ κείμενο τοῦ «Λεξικοῦ», μᾶς προκαλεῖ:

Ἐξαρχῆς λέγομε ὅτι τὸ ἑλληνικὸ κείμενο δὲν ἐγράφη σὲ ὁμιλούμενο ἑλληνικὸ ἰδίωμα τοῦ 15ου αἰ. ἀλλὰ σὲ σαφῶς ἑλληνικὴ ἀπλοποιημένη ἀλλὰ «γραφομένη» γλῶσσα, δηλαδὴ σὲ καθαρεύουσα μετὰ ὄχι λίγους ἀρχαϊσμούς. Ἐντούτοις ὁ μεταφραστὴς στὴ νεοελληνικὴ δὲν κατόρθωσε πλήρως νὰ οὐδετεροποιήσῃ τὸ γλωσσικὸ ἰδίωμα ποὺ ὁ ἴδιος ἀσφαλῶς μιλοῦσε. Γι' αὐτὸ καὶ ἀνακαλύπτουμε πολλὰ δείγματα τοῦ ἰδιώματος αὐτοῦ. Κατὰ τὴ γνώμη μας ὁ μεταφραστὴς μιλοῦσε τὴν ποντιακὴ διάλεκτο¹ καὶ δείγματά της εἶναι

1. Μετὰ τὴ σύνθεση τῆς παρουσιάσεως αὐτῆς διαβάξω ἄρθρο τῆς Μ. Κουτίτα-Καϊμάκη

όρατά στο ελληνικό κείμενο. [‘Ο G. Henrich, ό όποίος από άλλες μελέτες του φαίνεται να γνωρίζει επαρκώς την ποντιακή διάλεκτο, δύο φορές στο παρουσιαζόμενο βιβλίο —σ. 65, 73 (ό τύπος στην ποντιακή διάλεκτο είναι σ’κού και όχι σηκού) και 74— παραπέμπει στη διάλεκτο αυτή, χωρίς όμως να συνδέει άμέσως την ποντιακή λαλιά με την ελληνική μετάφραση του κειμένου ούτε και να υπαινίσσεται κάτι παρόμοιο.] Βέβαια από όσα θα αναγραφούν παρακάτω μόνο μερικά είναι λέξεις και τύποι άποκλειστικά τής ποντιακής διαλέκτου, χωρίς να υπάρχουν μαρτυρίες ότι άπαντώνται και σε άλλες περιοχές. Άλλες όμως, μολονότι μαρτυρούνταν και μαρτυρούνται και σε άλλες διαλέκτους, έντούτοις είναι μέχρι σήμερα ζωντανές στο ποντιακό ιδίωμα. (Γιά τη διαπίστωση αυτή χρησιμοποίηώ τό Μεγάλο Λεξικό τής Έλληνικής Γλώσσας Δημητράκου και τό Ίστορικό Λεξικό τής Ποντιακής Διαλέκτου του Άνθιμου Παπαδόπουλου, 1958-1961.):

5α1 άργαστήριον / 5α2 και 51β2 εγόραζεν (άύξηση ε· τό ίδιο παρατηρείται και στο 10β1 αλλά και σε άλλα ρήματα) / 7α4 δάκροις (ό μεταφραστής άσφαλώς γράφει δισύλλαβο και τονίζει όπως προφερόταν στην ποντιακή και μόνο σ’ αυτήν ή λέξη δάκρον) / 8α3 εκλέφτην (πρώτο ένικό πρόσωπο στην ποντιακή εκλέφτα) / 10α2 άπεμπροστά (μόνο στην ποντιακή) / 13α2 μιστός / 14α3 γειτονία / 14β4 και 22α4 πία (μόνο στην ποντιακή) / 15β4 στέας (μόνο στην ποντιακή) / 16α1 άρμπετόν / 16α4 μειζότερα / 16β4 γρασμένον (μόνο στην ποντιακή) / 19α2 άσχεμότερον (ποντιακή άσκεμος) / 21α1 κλώσον (μόνο στην ποντιακή) / 22β2 φάσον (μόνο στην ποντιακή) / 29α3 χαμέλυνον (μόνο στην ποντιακή) / 38α1, 38α3, 38β2 χωρισία / [39α4 μάθισον, 46α4 ένεπέουμουν, 48α1 έποίηκες, 48α2 εφήκα: τύποι, οί όποίοι, κάπως παραλλαγμένοι, χρησιμοποιούνται και στην ποντιακή] / 44β2 έξεργος (μόνο στην ποντιακή) / 48β2 εκόντυνεν / 48β3 εκόντυναν / 48β3 / 4 έλίβωσεν ό ουρανός (μόνο στην ποντιακή) / 50β1 άψον / 51α3 βούκαν / 52α4 μάθισε / 54α1 θρακάριν (μόνο στην ποντιακή).

Οί πιό πάνω γλωσσικές ένδειξεις και οί περιστάσεις πού ύπήρχαν στα χρόνια του Μεχμέτ Β’ στην Κωνσταντινούπολη με την παρουσία και την έπιρροή των Έλλήνων προσφύγων από τον Πόντο, κατά τη γνώμη μου, μπορούν και πρέπει να στηρίξουν την πιό πάνω άποψη, ότι τό ελληνικό κείμενο έγράφη στα χρόνια αυτά από Έλληνα Πόντιο.

Στη μελέτη πού θα έκδοθει μελλοντικά από τον G. Henrich άσφαλώς θα διερευνηθεί τό ελληνικό κείμενο λεπτομερέστερα και γραμματικώς και συν-

(«Περιπτώσεις ασυμφωνίας του γένους στην Ποντιακή», *Άρχείον Πόντου* 42, 1988/89, σσ. 239-75, έδω σ. 261), όπου σε λίγες γραμμές αναφέρει τον τίτλο μόνο του παρουσιαζόμενου βιβλίου πριν καν έκδοθει και γράφει ότι ή μέθοδος «είναι πιθανό να έχει συνταχθεί από Έλληνα γνώστη της Ποντιακής, γιατί οί προτάσεις στην Ελληνική έχουν πολλά στοιχεία της διαλέκτου». (Άσφαλώς εκ παραδρομής αναφέρει ότι μία από τίς τέσσερις γλώσσες είναι ή τουρκική, άντι τής άραβικής.)

τακτικῶς και ἔτσι θὰ ἐξαχθοῦν ὀρισμένα βέβαια, ἢ και πιθανά, συμπεράσματα για τὴ διάλεκτο και για τίς ιστορικὲς τότε περιστάσεις.

Τὸ ἑλληνικὸ αὐτὸ κείμενο —γιατι σ' αὐτὸ περιορίστηκε ἡ παρουσίαση τοῦ βιβλίου— εἶναι σημαντικό, διότι βρίσκεται γραμμένο μὲ χαρακτηριστὲς ἀραβικούς. Ἡ ἄποψη ὁμως (σ. 4) ὅτι εἶναι μοναδικὸ παράδειγμα ἐκτεταμένου κειμένου δὲν μπορεῖ κατὰ τὴ γνώμη μου νὰ ἰσχύσει ἀκόμα για πολὺ. Γνωρίζουμε και ἄλλα παρόμοια, ἔστω και ὄχι ἐκτεταμένα, και λογικὸ εἶναι νὰ ἀναμένουμε τὴν ἀνεύρεση και νέων ἑλληνικῶν κειμένων καταγεγραμμένων μὲ ἀραβικὰ στοιχεῖα.

Σημείωση: Ὁ κ. G. Henrich, στὸν ὁποῖο πρὸ καιροῦ ἀπέστειλα σχέδιο τῆς παρουσιάσεως αὐτῆς, μοῦ ἀπήντησε ὅτι και αὐτὸς ἔχει καταλήξει «στη διαπίστωση τῆς ποντιακῆς προέλευσης τοῦ ἑλληνικοῦ κειμένου». Μοῦ ἔστειλε ἀκόμα δημοσίευσμά του, ποῦ τώρα μόλις κυκλοφορήθηκε, και ἕνα ἄλλο σὲ τυπογραφικὰ δοκίμια, ὅπου, ὠστόσο, για τὴ χρονολόγηση τοῦ ἑλληνικοῦ κειμένου γράφει ὡς *terminus ante quem* τὸ 1512 (αὐτὸ ἀναφέρεται και ἀπὸ τὸν W. Lehfeldt στὸ βιβλίο, σ. 12), χωρὶς ὁμως νὰ σημειώσει τίποτε ἄλλο συμπληρωματικὸ ἢ και περισσότερο καθοριστικὸ.

ΟΔ. ΛΑΜΨΙΔΗΣ